

แจ๊ค หม่า ปักหมุดลงทุนในไทย ใครได้ ใครเสีย?

อานันท์ เกียรติสารพิภพ
นิติกรชำนาญการพิเศษ
กลุ่มงานบริการวิชาการ 2 สำนักวิชาการ

การเดินทางมาเยือนประเทศไทยของนายแจ๊ค หม่า (Jack Ma) ประธานกรรมการบริหาร กลุ่มอาลีบาบา เมื่อวันที่ 19 เมษายน 2561 ที่ผ่านมา สร้างกระแสความตื่นตัวให้แก่ภาคธุรกิจและภาคอุตสาหกรรมของประเทศไทยอย่างมาก นายแจ๊ค หม่า ได้ร่วมลงนามบันทึกความเข้าใจ (MOU) ระหว่างรัฐบาลไทยกับอาลีบาบาเพื่อส่งเสริมการลงทุนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor : EEC) มูลค่าลงทุน 11,000 ล้านบาท และขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจดิจิทัลของประเทศไทย รวมถึงโครงการความร่วมมือเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมดิจิทัลและส่งเสริมบุคลากรไทยในการพัฒนาทักษะและขีดความสามารถด้านดิจิทัล E-Commerce โดยจะเริ่มก่อสร้างภายในปี 2561-2562 ขณะนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ข้อสรุปความร่วมมือในโครงการหลักที่จะช่วยขับเคลื่อนอุตสาหกรรมดิจิทัลและการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อสนับสนุนยุทธศาสตร์ประเทศไทย 4.0 ดังต่อไปนี้ (“แจ๊คหม่า จับมือ” เยือนไทย ลงทุนอีอีซี, 2561)

1) โครงการ Smart Digital Hub ในพื้นที่ EEC เพื่อส่งเสริมการค้ากับประเทศจีนและกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน (CLMV) ได้แก่ ประเทศกัมพูชา ประเทศลาว ประเทศพม่า และประเทศเวียดนาม ซึ่งจะใช้เทคโนโลยีของอาลีบาบา มาช่วยในการประมวลข้อมูลด้านโลจิสติกส์ผ่านบริษัท Cainiao Smart Logistics Network ซึ่งเป็นบริษัทร่วมทุนของอาลีบาบาที่ดำเนินธุรกิจด้านโลจิสติกส์ เพื่อพัฒนาการขนส่งสินค้าระหว่างประเทศไทยกับประเทศจีน และการขนส่งสินค้าข้ามพรมแดนสู่ CLMV และประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก ให้มีความรวดเร็วและประสิทธิภาพสูงสุด นอกจากนี้ ยังได้มีการประสานงานกับกรมศุลกากรในการยกระดับพิธีการทางศุลกากรให้เป็นระบบดิจิทัลด้วย ซึ่งการตั้งศูนย์ Smart Digital Hub นี้จะช่วยผลักดันให้เหล่าธุรกิจ Startup และ SMEs ของไทยสามารถพัฒนาสินค้าและบริการใหม่ ๆ โดยอาศัยเทคโนโลยีดิจิทัลให้เข้าถึงตลาดทั่วโลกได้ รวมถึงจะเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมวิจัยพัฒนาดิจิทัลที่เกี่ยวข้อง คาดว่าจะเริ่มก่อสร้าง Smart Digital Hub ได้ภายในปีนี้ และเริ่มดำเนินการในปี 2562

2) โครงการความร่วมมือด้านการพัฒนาบุคลากรในด้านดิจิทัลและการส่งเสริมธุรกิจผ่าน E-Commerce ซึ่งอาลีบาบาจะร่วมกับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม และกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ ในการพัฒนากลุ่มคนเก่งหรือดาวเด่นด้านดิจิทัล (Digital Talent) โดยอาลีบาบาได้เสนอให้วิทยาลัยธุรกิจอาลีบาบา (Alibaba Business School : ABS) มาร่วมสนับสนุนการใช้ Platform E-Commerce โดยจะเชื่อมโยงกับสถาบันการศึกษาและภาคเอกชน โดยอาลีบาบาจะเปิดโอกาส ให้นักศึกษา นักวิจัย อาจารย์

และผู้ประกอบการของประเทศไทย สามารถร่วมเข้าโครงการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะด้านดิจิทัลและ E-Commerce รวมทั้งสร้างเครือข่าย (Networking) กับดาวเด่น (Talents) ทั่วโลกที่ประเทศจีนอีกด้วย

3) โครงการร่วมส่งเสริมพัฒนาทักษะด้านดิจิทัล E-Commerce สำหรับผู้ประกอบการ SMEs และ Startup ของประเทศไทย เพื่อยกระดับขีดความสามารถด้านเทคโนโลยีดิจิทัล โดยเน้นให้ผู้ประกอบการของประเทศไทยมีความรู้ ความเข้าใจ ได้เรียนรู้และเสริมทักษะการใช้เทคโนโลยีไทยให้สามารถเข้าถึง Regional Global Value Chain โดยอาสาบาจะจัดทีมงานร่วมลงพื้นที่กับทีมงานของกระทรวงอุตสาหกรรม โดยใช้เครือข่ายศูนย์ปฏิรูปอุตสาหกรรม 4.0 สู่อุตสาหกรรม (Industry Transformation Center : ITC) ในระดับภาคและจังหวัดของกระทรวงอุตสาหกรรมทั่วประเทศ ทั้งนี้ เพื่อให้สามารถพัฒนาและเข้าถึงผู้ประกอบการ SMEs และผู้ประกอบการ Startup ระดับชุมชนทั่วประเทศ

4) โครงการความร่วมมือด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยจัดทำ Thailand Tourism Platform สำหรับประเทศไทยโดยเฉพาะ เพื่อจัดกิจกรรมด้านการตลาดร่วมกันบน Online Platform ที่สามารถเชื่อมโยงกับสื่อและช่องทางต่าง ๆ ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยร่วมมือกับบริษัท Fliggy ซึ่งเป็นบริษัทด้านการท่องเที่ยวออนไลน์ของประเทศจีนในการใช้ข้อมูลทางการท่องเที่ยว (Tourism Big Data) เพื่อเจาะกลุ่มลูกค้าเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนร่วมมือกันส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทยให้รองรับยุทธศาสตร์และแนวทางการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเมืองรองและการท่องเที่ยวในระดับชุมชนของรัฐบาลไทย

5) กระทรวงพาณิชย์ยังได้ร่วมมือกับอาสาบาเปิดตัว Thai Rice Flagship Store บนเว็บไซต์ Tmall.com ซึ่งเป็นเว็บไซต์ซื้อขายออนไลน์ระดับโลกที่เน้นร้านค้าชั้นนำหรือร้านค้าตัวแทนที่มีความน่าเชื่อถือเพื่อสนับสนุนการจำหน่ายข้าวไทยให้แก่ประเทศจีนผ่านระบบออนไลน์ ซึ่งจะช่วยผลักดันให้เกษตรกร ผู้ประกอบการ และผู้ส่งออกข้าวและผลิตภัณฑ์จากข้าวสามารถเข้าถึงตลาด E-commerce ในจีนได้อย่างเป็นรูปธรรม จากนั้นก็จะขยายผลไปยังผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรอื่น ๆ ตามมา อาทิ ทุเรียน

E-commerce คืออะไร...?

“E-commerce” มาจากคำว่า “Electronic Commerce” (การพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์) หมายถึง การดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการซื้อขายสินค้าและบริการผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่องค์กรวางไว้ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต โทรศัพท์ วิทยุ โทรทัศน์ และแฟกซ์ เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร โดยการลดบทบาทขององค์ประกอบทางธุรกิจลง เช่น ท่าเลที่ตั้ง อาคารประกอบการ โกดังเก็บสินค้า ห้องแสดงสินค้า ตลอดจนพนักงานขาย พนักงานต้อนรับลูกค้า ซึ่งจะช่วยลดข้อจำกัดด้านระยะทางและระยะเวลาลงได้ (สำนักส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2560)

“อาลีบาบา” ช่วยดันเศรษฐกิจไทย

นายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวว่า นายแจ๊ค หม่า และอาลีบาบาได้ศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบในระดับภูมิภาคและตัดสินใจที่จะลงทุนสร้าง Smart Digital Hub ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) เนื่องจากมีความเชื่อมั่นในนโยบาย Thailand 4.0 และอนาคตของเศรษฐกิจไทย โดยโครงการ Smart Digital Hub ที่จะสร้างขึ้นเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยเชื่อมโยงธุรกิจ SMEs ของไทยในทุกๆระดับ ทุกท้องถิ่น รวมถึงกลุ่มผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) และกลุ่มเกษตรกรทั่วประเทศไทย ให้สามารถเข้าถึงตลาดจีนและตลาดทั่วโลกได้ ความร่วมมือกับอาลีบาบาในครั้งนี้เป็นความร่วมมือในเชิงยุทธศาสตร์ที่จะเป็นประโยชน์ต่อธุรกิจ SMEs และเกษตรกรของไทย ซึ่งจะขยายไปยังอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมอื่น ๆ ในอนาคต ขณะเดียวกันก็จะส่งเสริมและขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจดิจิทัลของไทยด้วย

อาลีบาบาใช้อินเทอร์เน็ตและความรู้ของอาลีบาบาในการยกระดับความรู้ความสามารถด้านดิจิทัลให้แก่หมู่บ้านในชนบทของจีน เพื่อให้สามารถนำระบบออนไลน์มาใช้ในการพัฒนาสินค้าและบริการตลอดจนส่งออกสินค้าไปยังต่างประเทศได้ผ่านระบบออนไลน์ที่อาลีบาบาช่วยสนับสนุน และนี่คือสิ่งที่รัฐบาลไทยต้องการความช่วยเหลือ เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีฐานะยากจน ในทุก ๆ ปี ผลผลิตทางการเกษตรจะมีจำนวนล้นตลาด แต่กลับไม่มีช่องทางหรือตลาดในการจำหน่าย ดังนั้น หากมีตลาดรองรับโดยเฉพาะตลาดในต่างประเทศ ก็จะสามารถช่วยเหลือให้เกษตรกรมีรายได้และฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งนี้ อาลีบาบาได้ทดลองนำทุเรียนของประเทศไทยไปจำหน่ายในเว็บไซต์ของอาลีบาบา ปรากฏว่าภายในระยะเวลาเพียง 2 วัน มียอดสั่งซื้อมากกว่า 60,000 รายการ นับเป็นปรากฏการณ์ที่สร้างความตื่นตัวให้แก่รัฐบาลไทย และภาคธุรกิจของไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งประเทศไทยยังมีผลผลิตทางการเกษตรอีกจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องชี้วัดว่านายแจ๊ค หม่า เดินทางมาเยือนไทยถูกเวลาเป็นอย่างมาก เนื่องจากประเทศไทยอยู่ในช่วงที่เศรษฐกิจกำลังฟื้นตัว ช่วงกำลังเปลี่ยนผ่านธุรกิจ SMEs ไปสู่ยุคดิจิทัลโดยใช้เทคโนโลยี และช่วงปฏิรูปเกษตรกรให้ใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ และพร้อมส่งออกไปจำหน่ายทั่วโลก ซึ่งสอดคล้องกับโครงการของอาลีบาบาที่เคยร่วมมือกับรัฐบาลจีน (ไทยพับลิก้า, 2561)

ดร. เสาววัจ รัตนคำฟู นักวิชาการอาวุโส สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ได้ให้สัมภาษณ์แก่สื่อของสิงคโปร์ (เดอะสเตรทไทม์) ว่า การเข้ามาลงทุนใน EEC ของ นายแจ๊ค หม่า จะช่วยกระตุ้นความสนใจให้นักลงทุนต่างชาติร่วมลงทุนในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังมีข้อจำกัดเรื่องผู้เชี่ยวชาญหรือแรงงานทักษะด้านไอที แม้ว่าจะมีสถาบันการศึกษากว่า 170 แห่งทั่วประเทศ เปิดสอนหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศ แต่บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจำนวนมากกลับมีคุณสมบัติไม่ตรงตามที่ตลาดต้องการ จึงไม่เพียงพอต่อความต้องการแรงงานที่มีอยู่ และที่กำลังจะเพิ่มขึ้นในอนาคต

ดังนั้น สิ่งสำคัญที่รัฐบาลไทยต้องเร่งผลักดัน คือ การพัฒนาและส่งเสริมการเรียนรู้และฝึกอบรมบุคลากรในด้านไอที แต่อุปสรรคประการหนึ่ง คือ เทคโนโลยีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจจะทำให้การวางรากฐานการพัฒนาบุคลากรนั้นไม่ทันต่อเหตุการณ์ (voice tv, 2561)

นักวิชาการเป็นห่วงเงินผูกขาด

นายภาวูร พงษ์วิทย์ภานุ ผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ Tarad.com และนายกสมาคมพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ไทย ได้แสดงความเห็นว่า การเดินทางมาเยือนประเทศไทยของนายแจ๊ค หม่า อาจส่งผลให้อาสิบาบา มีความได้เปรียบประเทศไทยสูง เนื่องจากนายแจ๊ค หม่า เข้ามาในจังหวัดที่รัฐบาลไทยและหลาย ๆ ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องการความช่วยเหลือจากอาสิบาบาในการเปิดตลาดสินค้า E-commerce เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ ทำให้นายแจ๊ค หม่า และอาสิบาบา มีความได้เปรียบในเชิงธุรกิจ สามารถต่อรองกับรัฐบาลไทยได้ แต่สิ่งที่น่ากังวลคือ สินค้าจากประเทศจีนอาจจะเข้ามาแบ่งส่วนแบ่งทางการตลาดจากสินค้าไทย และอัตราการจ้างแรงงานในอุตสาหกรรมที่มีลักษณะเป็นตัวกลางจะหายไป กล่าวคือ บริษัทผู้ค้าที่เป็นตัวกลางนำสินค้าจากประเทศจีนเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยอาจจะได้รับผลกระทบ อัตราการจ้างงาน แรงงานหลาย ๆ อย่างที่อยู่ในอุตสาหกรรมที่เป็นตัวกลางก็จะหายไป โรงงานผู้ผลิตสินค้าต่าง ๆ ที่ผลิตอยู่ในประเทศไทยจะไม่สามารถแข่งขันได้เนื่องจากสินค้าของจีนมีต้นทุนต่ำกว่า

สำหรับธุรกิจค้าปลีก ในอนาคตจะมีสภาพเหมือนสหรัฐอเมริกา ยกตัวอย่างเช่น ปัจจุบันเว็บไซต์ Amazon ได้ครอบงำตลาดค้าปลีกทั้งหมดในสหรัฐอเมริกา ทำให้ธุรกิจค้าปลีกในสหรัฐอเมริกาไม่สามารถแข่งขันได้และต้องเลิกกิจการไปในที่สุด เป็นต้น การที่อาสิบาบา ดำเนินธุรกิจด้าน E-Commerce ส่งผลให้อาสิบาบานั้นมีฐานข้อมูลขนาดใหญ่ และอาจจะมีฐานข้อมูลมากกว่าธนาคารหรือธุรกิจประเภทอื่นทั้งหมดด้วย ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ที่อาสิบาบาจะต่อยอดในการดำเนินธุรกิจทางการเงิน ซึ่งปัจจุบันอาสิบาบาก็ดำเนินธุรกิจแบบเบ็ดเสร็จทั้งจำหน่ายสินค้า ให้อุปเงิน หาแหล่งเงินทุน ซึ่งหากเข้ามาดำเนินการในประเทศไทยจริงก็จะกระทบกับระบบธนาคาร ทั้งการปล่อยกู้เงินการกู้ยืม โดยกระทบกับทั้งอุตสาหกรรม และคาดว่าในอนาคต ธุรกิจค้าปลีกจะเข้าสู่ตลาดออนไลน์ทั้งหมด แต่ก็จะต้องตกไปอยู่ในมือต่างชาติแบบเบ็ดเสร็จในอีกสักประมาณ 5 ปีข้างหน้า และอาจส่งผลให้ไทยอยู่ภายใต้การควบคุมของจีน (voice tv, 2561)

นายพิชัย นริพทะพันธุ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน ได้ตั้งข้อสังเกตว่า นายแจ๊ค หม่า ลงทุนในประเทศไทยน้อยกว่าที่ประกาศว่าจะลงทุนในประเทศมาเลเซียถึง 5 เท่า และประกาศให้ประเทศมาเลเซียเป็นศูนย์กลางในภูมิภาคอีกด้วย จึงเป็นเรื่องน่าเสียดายที่ประเทศไทยไม่ได้เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคนี้ ทั้งๆ ที่สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยมีความเหมาะสมกว่าประเทศมาเลเซียอย่างมาก และหากประเทศไทยได้เป็นศูนย์กลางจะเป็นประโยชน์กับประเทศไทยอย่างมาก

ดังนั้น หากประเทศไทยไม่สามารถปรับตัวได้ทัน ก็อาจทำให้ถูกครอบงำได้ ซึ่งจะส่งผลให้ธุรกิจขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ได้รับผลกระทบทั้งหมด เนื่องจากคงไม่มีพ่อค้าคนใดยอมนำเงินมาลงทุนเป็นหมื่นล้านบาทแล้ว จะไม่หวังประโยชน์ตอบแทนอย่างแน่นอน (“พิชัย” หามุมซัดรัฐบาลทหาร เย้ย “แจ๊ค หม่า” ลงทุนในไทยน้อยกว่า มาเลย์, 24 เมษายน 2561)

บทสรุปและความเห็นของผู้ศึกษา

การมาเยือนประเทศไทยของ นายแจ๊ค หม่า ในครั้งนี้ ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับ อาลีบาบาในการจัดตั้งคณะทำงานร่วมกันเพื่อส่งเสริมโอกาส SMEs ไทยเข้าสู่ระบบ E-Commerce ของอาลีบาบา ที่คาดว่าจะวางแผนดำเนินการเสร็จภายใน 1 ปี ในภาพรวม ความร่วมมือในครั้งนี้นอกจากจะช่วยให้ตลาด E-Commerce ของประเทศไทยเติบโตขึ้น ยังช่วยให้คนไทยตื่นตัวเรื่องการค้าออนไลน์มากขึ้นด้วย ซึ่งถือเป็น เรื่องที่ดี ทำให้ผู้ประกอบการและภาครัฐได้เรียนรู้ถึงปัจจัยความสำเร็จและความท้าทายในการพัฒนา E-Commerce ของอาลีบาบา

สาเหตุที่ นายแจ๊ค หม่า และอาลีบาบาได้เข้ามาลงทุนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเป็นตลาดที่กำลังเติบโตและมีกำลังซื้อ อีกทั้งประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้เป็นประเทศกำลังพัฒนา จึงมีความต้องการกระตุ้นเศรษฐกิจและส่งเสริมการลงทุน ซึ่งถือเป็นโอกาสให้ นายแจ๊ค หม่า ขยายบทบาทด้าน เศรษฐกิจภายในภูมิภาคนี้อย่างรวดเร็ว

สิ่งที่น่าเป็นห่วง คือ เนื่องจากการไหลของข้อมูลข่าวสาร การเคลื่อนย้ายของเงิน และโลจิสติกส์ของสินค้า และบริการ เป็นปัจจัยที่กำหนดความสำเร็จของธุรกิจ E-Commerce ทั่วโลก ซึ่ง นายแจ๊ค หม่า ใช้เป็น แนวทางการสร้างอาณาจักรของอาลีบาบาจนประสบความสำเร็จ แน่นนอนว่าภายหลังจากนี้สินค้าจากประเทศจีน คงจะเข้ามาสู่ตลาดของประเทศไทยมากขึ้น ซึ่งไม่เพียงธุรกิจออนไลน์เท่านั้นที่จะได้รับผลกระทบ แต่ตลาดค้าปลีก ห้างสรรพสินค้า ธนาคาร ตลอดจนการขนส่ง จะได้รับผลกระทบเป็นลูกโซ่ เนื่องจากธุรกิจของอาลีบาบาจะมา พร้อมกับระบบขนส่งและจ่ายเงินออนไลน์แบบครบวงจร เช่น Alipay เป็นต้น

ความสำเร็จของตลาด E-Commerce ในประเทศจีนส่วนหนึ่งมาจากความพยายามส่งเสริมอย่างหนักของ รัฐบาลจีน โดยในทุกชุมชนจะมีศูนย์บริการให้ความช่วยเหลือการซื้อขายสินค้า E-Commerce โดยผู้ที่ไม่สะดวก สั่งซื้อสินค้าหรือขายสินค้าทางออนไลน์นั้นสามารถมาใช้บริการของศูนย์ได้ ทั้งการให้คำแนะนำ ช่วยสั่งซื้อ ตลอดจนช่วยนำสินค้าไปจำหน่ายบนเว็บไซต์ ทำให้ตลาด E-Commerce ในชนบทของประเทศจีนเติบโตขึ้น อย่างรวดเร็ว โจทย์จึงกลับมาอยู่ที่รัฐบาลไทยว่าจะมีนโยบายในการพัฒนาตลาด E-Commerce ในชนบทของไทย อย่างไร และทำอย่างไรจึงจะสามารถช่วยให้ E-Commerce เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาชนบท

สรุป คำถามที่ว่ากรณีที่ นายแจ๊ค หม่า ปักหมุดลงทุนในไทยใครได้ใครเสีย นั้น ผู้ศึกษาเห็นว่าหากมองในแง่ของโอกาสของการลงทุนและการปรับตัวในทางธุรกิจ E-Commerce แน่ใจว่ารัฐบาลไทยคงจะได้ประโยชน์ในแง่ของการลงทุนและการกระตุ้นเศรษฐกิจ สำหรับผู้ประกอบการคงจะได้เรียนรู้ปัจจัยความสำเร็จและความท้าทายในการพัฒนาธุรกิจ E-Commerce ไม่มากนักน้อย แต่ในแง่ของธุรกิจคงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีทั้งฝ่ายที่ได้ประโยชน์และฝ่ายที่เสียประโยชน์ ขึ้นอยู่กับรัฐบาลไทยและภาคธุรกิจไทยจะสามารถเรียนรู้ ปรับตัว และนำโอกาสในครั้งนี้นำมาใช้ให้ได้ผลเป็นรูปธรรมและเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทยได้มากน้อยเพียงใด

บรรณานุกรม

- “แจ๊คหมา จับมือ” เยือนไทย ลุยลงทุนอีอีซี. (17 เมษายน 2561). กรุงเทพธุรกิจออนไลน์. สืบค้น 23 เมษายน 2561 จาก <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/799086>
- ไทยพับลิก้า. (19 เมษายน 2561). “อาลีบาบา” จับมือรัฐบาลไทยลงทุนดิจิทัลฮับ-ซีมีวิสัยทัศน์ “ยกระดับ-สร้างโอกาส” ธุรกิจเอสเอ็มอีร่วมกัน. สืบค้น 20 เมษายน 2561. จาก <https://thaipublica.org/2018/04/jack-ma-mou-thai-government/>
- “พิชัย” หามุมขีดรัฐบาลทหาร เย้ย “แจ๊ค หมา” ลงทุนในไทยน้อยกว่ามาเลย์. (21 เมษายน 2561). แนวหน้าออนไลน์. สืบค้น 24 เมษายน 2561 จาก <http://www.naewna.com/politic/334223>
- Voice TV. (20 เมษายน 2561). เปิดพอร์ต “แจ๊ค หมา” ลงทุนไทย-อาเซียน มีอะไรต้องระวัง?. สืบค้น 20 เมษายน 2561. จาก <https://voicetv.co.th/read/HkTbMODhf>
- สำนักส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (25 กันยายน 2560). E-Commerce คืออะไร ?. สืบค้น 24 เมษายน 2561 จาก <https://www.smego.rmutt.ac.th/2017/09/25/e-commerce/>